

MATN VA NASHR MUAMMOLARI (NODIRA "DEVON" I MISOLIDA)

Rajabova Ma'rifat Baqoyevna

Buxoro davlat universiteti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi professori,

filologiya fanlari doktori.

marifar.bakaeva@mail.ru

<mailto:jamilova68@mail.ru>

Annotatsiya

Maqolada Mohlaroyim – Nodiraning A. Qayumov tomonidan 1958-yilda amalga oshirilgan "Nodira. She'rlar", Mahbuba Qodirova tomonidan 1963-yilda nashrga tayyorlangan "Devon"i, 1979-yilda "Sharq klassik merosidan" rukni ostida "Nodira she'riyatidan" hamda 2001-yilda Nodira-Komila "Devon" nomi ostida nashr qilingan devonidagi lirik she'rlari matni qiyosiy o'rganilgan. Ushbu nashrlardagi matniy tafovutlarning badiiy matnga ta'siri tahlillar orqali ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Nodira, devon, an'ana, g'azal, nashr, matn, matnshunoslik, so'z, harf, ma'no.

Annotation

This article compares the texts of Mohlaroyim – Nodira's *Devon*, which was published in 1958 by A. Qayumov under the title "Nodira. Poems," Mahbuba Qodirova's version of the *Devon* prepared for publication in 1963, the 1979 edition titled *From the Eastern Classical Heritage* under the section "Nodira's Poetry," and the 2001 edition of the *Devon* published under the name "Nodira-Komila." The article examines how the textual variations in these publications affect the artistic text through analysis.

Keywords: Nodira, devon, tradition, ghazal, publication, text, textual studies, word, letter, meaning.

Аннотация: В Статье Мохлароим – Надира А. Каюмовым в 1958 году была выполнена книга "Нодира. Стихи", подготовленный Махбубой Кадыровой к изданию в 1963 году, "Девон", в 1979 году под рубрикой "Из классического наследия Востока", а также текст лирических стихотворений на девонском языке, изданных в 2001 году под названием "Девон "Нодира-Комила. Влияние текстовых различий в этих публикациях на художественный текст было продемонстрировано с помощью анализа.

Ключевые слова: Надира, Девон, традиция, Газель, публикация, текст, текстология, слово, буква, значение.

Nodira – Qo‘qon adabiy muhitining shakllanishida muhim rol o‘ynagan shaxslardan biri. Shoiradan bizga boy ma’naviy meros qoldi. Mutaxassislarining etiroficha, bugungi kunda biz Nodiraning o‘zbek va fors-tojik tillarida yaratgan 10 ming misraga yaqin lirik merosiga egamiz.

Shoira lirik merosiga oid turli yo‘nalishda tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Nodira devonlarining nashrlari Istiqlolga qadar va undan keyin oid amalga oshirildi. 1958-yilda A. Qayumov tomonidan “Nodira. She’rlar”, Mahbuba Qodirova tomonidan 1963-yilda “Nodira. Asarlar” devonining I va II jildlari, 1979-yilda “Nodira-Komila” devoni, 1979-yilda “Sharq klassik merosidan” rukni ostida “Nodira she’riyatidan”, 2001-yilda “Nodira-Komila” kabi o‘nlab nashrlari amalga oshirildi. Albatta, bu nashrlarning dunyo yuzini ko‘rishi katta mehnatning natijasi bo‘lib, matnshunos olimlardan fidoyilikni talab qiladi.

Ta’kidlash kerakki, mumtoz adabiyotimiz namoyandalarining asarlari qayta-qayta nashr qilinishi quvonarli hol. Biroq, bu nashrlarning barchasidan ko‘nglimiz to‘lishi qiyin. Bizning Nodira devonlari ustidagi kuzatuvlarimiz shunday xulosaga kelishimizga asos bo‘ldi. Albatta, biz matnshunoslarning bu boradagi mehnatlarini e’tirof etgan holda, nashrlardagi ba’zi tafovutli o‘rinlarni tahlilga tortmoqchimiz. Bu tafovutli o‘zgarishlar harf va so‘z almashini kabi ko‘rinishlarda ko‘zga tashlandiki, ular matn mazmuniga ma’lum ma’noda salbiy ta’sir ko‘rsatadi. “Matn haqiqatini tiklashda, mumtoz adabiyotimiz namunalarini nashr etishda har bir belgi, harf, so‘z mutaxassisning ziyrak nazaridan o‘tsagina ”ulkan ish”ning muvaffaqiyatini ta’minlash imkoni tug‘iladi.”[5]

Nodira devonining 1958, 1963 va 1979, 2001 – yillardagi nashrlaridagi matniy tafovutlarni ba’zilarini ko‘rsatib o‘tmoqchimiz:

1963-yildagi nashrda 21 – raqam ostida berilgan **“Gulg‘a desam yo‘q kafi poyingga tob”** misrasi bilan boshlanuvchi g‘azal shoira devonining 1979- yildagi nashri bilan qiyoslaganda ular o‘rtasidagi matniy tafovut so‘z alashini tarzda sodir bo‘lgani ko‘rinadi.

1963-yildagi nashrda g‘azalning to‘rtinchi bayti:

Turfa savole labidin so‘rdi **yor**,
Jon berayin bo‘lmasa shirin javob.

1979- yildagi nashrda:

Turfa savole labidin so‘rdi **yod**,
Jon berayin bo‘lmasa shirin javob – tarzida berilgan.

Baytda lirik qahramon (oshiq) turfa savollariga javob bermagan yorning shirin labiga “jon berishi” badiiy talqin qilingan. Ko‘rinib turibdiki, bayt mazmuni **“yod”** so‘zini qabul qila olmaydi.

Mazkur g'azalning ettinchi bayti shoira devoning 1958- yilda nashr qilingan "Nodira. She'rlar" to'plamida:

Moyili zulm etma ko'zing **tarkini**,
Yo'qsa qilur mardum uyini xarob.

Mazkur bayt 1979-yildagi nashrda "turkini" tarzida berilgan.

Moyili zulm etma ko'zing **turkini**,
Yo'qsa qilur mardum uyini xarob.

"**Tark**" so'zi Navoyi asarlari lug'atida "tashlash, voz kechish, bahridan o'tish" [3.624] ma'nolarida qo'llanilgan. "**Turk**" so'zi esa "sho'x, go'zal" [10.784] ma'nolaridagi so'z.

Baytning nasriy bayoni: "Go'zal va sho'x ko'zingni zulmga moyil qilma, yo'qsa mardum uyini xarob etadi".

Mumtoz g'azaliyotda ma'shuqa ko'zi turli tashbehlar bilan tasvirlanadi. Oshiq ma'shuqa ko'zlarining zulmkorligidan zorlanadi, undan muruvvat kutadi. Bu a'anaviy tasvirdan foydalanmagan ijodkorlar bo'lmasa kerak. Demak, yuqoridagi baytda ma'shuqa ko'zini "sho'x va go'zal" sifati bilan vasf qilgan Nodira uning zulmdan yiroq bo'lishini so'raydi. Baytda "mardum" so'zi "odamlar, kishilar" hamda "ko'z qorachig'i" ma'nosidagi so'z. Baytning mazmuni har ikkala ma'noni ham qabul qiladi. Bu esa iyhom san'atini hosil qiladi.

"**Sayd etti meni ul ikki qullob**" deya boshlanuvchi g'azalining to'rtinchi bayti 1958- yilgi nashrida:

Tirdoba erur ko'zimning yoshi,
Oshiqni halok etar bu girdob.

Birinchi misradagi "**tirdoba**" so'zi 1979-yilgi nashrida:

Girdob erur ko'zimning yoshi,

Oshiqni halok etar bu girdob - "**girdob**" shaklida uchraydi. "**Girdob**" so'zi "suvdagi chuqurlik, quyun" [4.135] degan ma'noni anglatadi. "Tirdoba" so'zining izohi esa lug'atlarda kuzatilmaydi. "Girdob" so'zi baytda ikki o'rinda qo'llangan bo'lib, takrorga asoslangan radd- ul-sadr ilal –ajuz (sadrning ajuzda takrorlanishi) hosil qilgan.

Baytning nasriy bayoni: "Ko'zimning yoshi girdobdir, bu girdob oshiqni halok etadi". So'z tarkibidagi bir harfning almashishi so'zni "ma'nosiz" shaklga solib qo'ygan.

Nodira she'rlari matni o'rtasidagi bunday tafovutni "**Ey, xusho, shisha aro**" mirasi bilan boshlanuvchi g'azalda ham kuzatishimiz mumkin.

G'azalning birinchi bayti 1958-yilgi nashrda shunday berilgan:

Ey, xusho shisha aro obi hayoti hukamo,
Kim aning har kishi **aytsa bo'lur** Xizrnamo.

Mazkur bayt 1979-yilgi nashrda **“aytsa bo‘lur”** jumlasini o‘rnida **“no‘sh etmoq”** tarzida berilgan.

Ey, xusho shisha aro obi hayoti hukamo,
Kim aning har kishi **no‘sh etsa** bo‘lur Xizrnamo.

“No‘sh etmoq” so‘zining ma‘nosi **“ichmoq”** dir [2. 644]. Baytning nasriy bayoni: **“Ey xush (yaxshi) insonlar, shisha qadahda hakimlarning obi hayoti (hikmat) bor, kim uni ichsa (no‘sh etsa) Xizr kabi bo‘ladi”**.

Baytda Xizr (a.s) hamda **“obi hayot”** bilan bog‘liq voqealarga ishora qilingan. Xizr rivoyatlarga ko‘ra, **“obi hayvon”**- tiriklik suvini izlab topgan va undan ichib doimiy tirik yuradigan payg‘ambarning ismi. Demak, mazmunidan anglashiladiki, bayt **“aytmoq”** jumlasini emas balki, **“no‘sh etmoq”** birikmasining ma‘nosini **“hazm qiladi”**. Shunday qilinganda g‘azal vaznida ham saktalik bo‘lmaydi.

Nodiraning **“Yor la‘lin yod etarmen”** deya boshlanuvchi g‘azali nashrida ham tavvofutli o‘rinlar kuzatiladi. G‘azalning to‘rtinchi bayti 1958- yilgi nashrda:

Sovrururman hajr vodiysi aro, Majnun **kibi**,
Xizr qilg‘ondek vatan sarchashmai hayvon ko‘rub.

Mazkur bayt 1963-yilgi nashrda:

Sovrururman hajr vodiysi aro, Majnun **meni**,

Xizr qilg‘ondek vatan sarchashmai hayvon ko‘rub, - tarzida berilgan. Ushbu baytning nasriy bayoniga e‘tibor qaratsak: **“Xizr o‘ziga tiriklikni abadiy vatan qilgani kabi men ham ayriliq vodiysida Majnundek sovrulaman”**. Nashrda **“kabi”** o‘xshatish vositasi **“meni”** so‘zi bilan almashgan, bu esa bayt ma‘nosiga salbiy ta‘sir ko‘rsatgan.

Mumtoz matnlardagi nafaqat so‘z, hatto bir harfning alashinishi ham uni ma‘nodan uzoqlashtiradi, muallif aytmoqchi bo‘lgan fikrdan kitobxonni chalg‘itadi. Bunday **“juz‘iy”** nuqsonlar Nodira devonlari nashrida anchagina. Jumladan, shoiraning **“Bahor keldi”** deya boshlanuvchi g‘azalning ettinchi bayti 1958- yilgi nashrda:

Yuzing nazzorasi **o‘shshoqlarni** firdavsi,

Harimi dargahing ahiboba jannat-ul-ma‘vo,-tarzida berilgan.

Mazkur bayt 1963- yilgi nashrda quyidagicha berilgan:

Yuzing nazzorasi **ushshoqlarni** firdavsi,

Harimi dargahing ahiboba jannat-ul-ma‘vo.

“Ushshoq” - oshiqlar, **“o‘shshoq”**ning esa lug‘atlardagi izohi mavjud emas.

Shoiraning **“Beray jon visol ichra”** degan misralar bilan boshlanuvchi g‘azalida ham so‘z tarkibidagi harfning **(x-j)** almashinini sodir bo‘lgan.

Mazkur g‘azal 1958 - yildagi nashrda:

Qading misrai sho'xu **barxastadur**,

Bo'lib xusi devonidin muntaxab,- tarzda berilgan bo'lsa, 1963 yilgi nashrda 24-tartib raqamida berilgan bo'lib, g'azalning to'rtinchi bayti quyidagi shaklda berilgan:

Qading misrai sho'xu **barjastadur**,

Bo'lib xusn devonidin muntaxab.

Baytdagi "**barjasta**" so'ziga Porso Shamsiev tomonidan tuzilgan lug'atda "bo'rtib turgan, ko'zga ko'rinarli" deb izoh berilgan. Baytda mashuqa qaddi shoir devonida "ko'zga ko'ringan va ajratib olingan" misraga o'xshatilyapti. Bu o'rinda "barjasta" ma'nosini ifodalovchi so'zni bergan ma'qul.

"**May ichsang, ey ko'ngul, eldin nihon ich**" misrasi bilan boshlanuvchi g'zalda ham shunday nuqson ko'zga tashlanadi.

1963-yilgi nashrda:

Budur mazmuni mavji bodai nob

Ki sahbo piyrni aylar **juvon**, ich

1979 -yilgi nashrda:

Budur mazmuni mavji bodai nob

Ki sahbo piyrni aylar **javon**, ich.

Ushbu baytlarni matniy tadqiq etadigan bo'lsak, ikkala nashrdagi "**juvon**" va "**javon**" so'zlarini ma'nosiga e'tibor qaratamiz. "Javon" so'zi "yosh, yangi, zo'r" ma'nolarini anglatadi. "**Juvon**"- "yosh yigit" ma'nosini anglatadi [1.552]. Bir qaraganda har ikkala so'zning lug'aviy ma'nosi bayt ma'nosiga uyg'unday tuyuladi. Biroq ular o'rtasida farq borligi izohdan ham ayonlashyapti.

Nasriy bayon: "Toza tiniq mayni ichishning zavqi shundaki, u qari kishini **yosh yigitga** aylantiradi". Ko'rinib turibdiki, nashrda "juvon"- "yosh yigit" ma'nosini ifodalovchi so'zni bergan ma'qul.

Nodiraning mashhur "**Nigori gulbadanimni tushumda ko'rsam edim**" misrasi bilan boshlanuvchi g'azalining oltinchi bayti 1963- yilgi nashrda:

Jafoi hajr bila ko'ksumi **nigor** qilay,

Nigohi sehr fanima tushumda ko'rsam edim.

1979- yilgi nashrda:

Jafoi hajr bila ko'ksumi **figor** qilay,

Nigohi sehr fanima tushumda ko'rsam edim.

"**Figor**"- "jarohatli, yarali", "nigor" so'zi esa "ma'shuqa" ma'nosini ifodalaydi [10.638]. Birinchi misrada lirik qahramon – oshiqning ko'ksi jafoiy hajr bilan jarohatli ekanligi tasvirlangan. Ko'rinadiki, "nigor" so'zi shoir muddaosi uchun bo'ysunmaydi.

Nodirabegimning “**Gar ahli vafo istasa koshona salomat**” deb boshlanuvchi g‘azalining ikkinchi bayti 1958- yilgi nashrda:

Ul husn **shifoiyda** ko‘ngul kuysa ajabmas,
Qolg‘aymu charog‘ o‘tida parvona salomat.

1963 - yilgi nashrda:

Ul husn **shuoiyda** ko‘ngul kuysa ajabmas,
Qolg‘aymu charog‘ o‘tida parvona salomat.

Mazkur baytlardagi “**shuoiy va shifoiy**” so‘zlarining o‘zaro nashrlarda farqlanganligini ko‘rishimiz mumkin. “Shifoiy” so‘zi “shifo topmoq, tuzalmoq” ma’nosini bildirsa, “shuoiy” [3.528] so‘zi esa “shu’la, nurlar” ma’nosini ifoda etadi.

Baytning nasriy bayoni: “Ul husn shu’lasida ko‘ngul kuysa ajabmas, axir parvona chirog‘ o‘tidan sog‘ qoladimi? Ko‘rinib turibdiki, “**shifoiy**” so‘zida hayot mantig‘i buzilgan.

Mohlaroyimning “**Hajrdan mahmurmen**” deb boshlanuvchi g‘azalining matlasi 1958-yilgi nashrda:

Hajrdin mahmurmen soqiy labo-lab jom tut,
Men kabi har kimki bo‘lsa rindi **durd** oshom tut

1963-yilgi nashrda:

Hajrdin mahmurmen soqiy labo-lab jom tut,
Men kabi har kimki bo‘lsa rindi **dard** oshom tut.

Mazkur baytlardagi “**dard va durd**” so‘zlari o‘zaro farqlangan. “Dard” so‘zi “kasallik, xastalik, og‘riq”ni bildirsa “durd” so‘zi esa “suyuq narsa, biror narsaning quyqasi, mayning qoldig‘i” degan ma’noni bildiradi.

Baytning nasriy bayoni: “Soqiy, hajridan mast bo‘lganman, menga qadah tut, men kabi mayparastlarga maydan ichirgin”. Bu erda “dard” so‘zini qo‘llash bayt mazmuniga putur etkazishi tabiiy hol.

“Ey jamoling” deya boshlanuvchi g‘azalida ham tahlilga tortiluvchi o‘rinlar mavjud. 1958-yilgi nashrning ikkinchi bayti:

Bo‘lma mag‘rur muddai so‘zina,
Ani qavli **saximdur**, na sahih.

1963-yilgi nashrda esa:

Bo‘lma mag‘rur muddai so‘zina,
Ani qavli **saqimdur**, na sahih

Lug‘atlarda “**saqim**” so‘zi “xasta, bemor” ma’nosini anglatrsa, “**saxim**” so‘zi “saxm” tarzida berilgan bo‘lib, “kamon o‘qi yoki vahimali” degan ma’nolarni ifoda etadi.

Baytning nasriy bayoni: “Raqibingni so‘ziga ishonma, uning so‘zi to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri, xasta yoki sog‘ ekanligini bilmaysanku”. Ko‘rinib turibdiki, bayt mazmuni “saqim” so‘zini qabul qilolmaydi.

Nodira devoni 2001- yilda ham nashr qilindi. Mazkur nashr ham Mahbuba Qodirova tomonidan tayyorlagan matn asosida amalga oshirildi. Mazkur nashrda Nodiraning o‘zbekcha va tojikcha she‘rlar kiritilgan. Bu nashrda ham ma‘lum matniy tafovutlarni kuzatishimiz mumkin. Jumladan, shoiraning **“Chaman riyozida gulgashti margzor qilib”** misrali g‘azalining to‘rtinchi bayti 2001-yilgi nashrda:

Qilurman ishq junun karvonig‘a imdod,

Sirishk **nofalarin** ashki shashqator qilib, - tarzida berilgan.

Baytdagi, **“nofa”** so‘zi “mushk, mushkdon” ma‘nosini ifoda etadi. Mazkur bayt 1968- yildagi nashrda esa quyidagicha berilgan:

Qilurman ishq junun karvonig‘a imdod,

Sirishk **noqalarin** ashki shashqator qilib.

Noqa – tuya. Ramziy ma‘noda ishq karvonidagi tuyalar. Shoir ishq va telbalik karvoniga ko‘maklashgan oshiq ko‘z yoshlarini noqaga qiyos qilgan. Noqalarni (ishq karvonidagi tuyalarni) bir-biriga bog‘laydi. Bu ramziy ma‘noda shunday anglanadi: oshiqning ko‘z yoshlari ishq karvonini birlashtiradi, ruhiy safardagi barcha oshiqlar ko‘z yosh bilan bir-biriga bog‘lanishadi. Bundan tashqari baytdagi **“karvon”** so‘zi matnda **“noqa”** so‘zining qo‘llanishini talab qiladi. Shunday qilinsa, shoir qo‘llagan badiiy tasviriy vosita “ozor” topmaydi.

Tahlillardan ko‘rinib turibdiki, mumtoz ijodkorlarning asarlari nashridagi birgina so‘zning tushib qolishi yoki almashishi ma‘noga salbiy ta‘sir qilishi bilan birga, muallifning asl maqsadidan o‘quvchini yiroqlashishiga sabab bo‘ladi. Albatta, Nodira devonlarining keyingi nashrlarida bunday nuqsonlarning oldini olish matnshunosligimiz oldidagi muhim muammolardan biridir. Mohlaroyimning ijodini keng miqyosda o‘rganish, undan bizga meros bo‘lib qolgan devonlarini tadqiq qilish adabiyotshunosligimiz oldidagi muhim vazifalardan biri sanaladi.

ADABIYATLAR

1. Alisher Navoiy asarlarining izohli lug‘ati, I tom. – T.: Fan, 1983.
2. Alisher Navoiy asarlarining izohli lug‘ati, II tom. – T.: Fan, 1983.
3. Alisher Navoiy asarlarining izohli lug‘ati, III tom. – T.: Fan, 1983.
4. Botirbek Hasanov. Navoiy asarlari uchun qisqacha lug‘at. – T.: Fan, 1993.
5. Rahmonov V. Matn haqiqati. <https://ziyouz.uz/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/2010-sp-1384366982/>
6. Nodira. She‘rlar. – T.: O‘z.SSR davlat badiiy nashriyoti, 1958.
7. Nodira. Devon. (O‘zbek va fors-tojik tillaridagi she‘rlar). – T.: O‘zbekiston SSR fanlar akademiyasi nashriyoti.1963.

8. Nodira she'riyatidan. – T.: O'zbekiston KP Markaziy komitetining nashriyoti. 1979.
9. Nodira- Komila. Devon. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. – T.: 2001.
10. Shamsiev Porso. Navoiy asarlar lug'ati. – T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti

LUQMON BO'RIXON IJODIDA UMRBOQIY AN'ANALAR VA ISTE'DOD JILOSI

Mirzayeva Salimaxon Rayimjanovna,

Filologiya fanlari doktori, professor

Andijon davlat universiteti o'qituvchisi.

Ne'matullayeva Soxibaxon Sultonbek qizi,

Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti.

Mail: sohibaorinova@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada Luqmon Bo'rixonning "Imom Moturidiy" romanida ifodalangan ma'naviy qadriyatlar, ularning badiiy talqini va tarixiy kontekstdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Asarda IX–X asr islom olamining etuk mutakallimi Abu Mansur Moturidiy siymosi orqali din, ilm, e'tiqod va insoniylik masalalariga chuqur yondashuv aks ettirilgan. Muallif tarixiy voqealarni zamonaviy estetik tafakkur bilan uyg'unlashtirgan holda, o'quvchini o'tmish saboqlari orqali bugungi qadriyatlarga yo'naltiradi. Ayniqsa, ilmga bo'lgan hurmat, diniy bag'rikenglik, sabr, ayollarning jamiyatdagi roli kabi qadriyatlar badiiy obrazlar orqali yorqin tasvirlangan. Roman Moturidiyning diniy-falsafiy merosini yosh avlodga etkazishda badiiy-adabiy ko'prik bo'lib xizmat qiladi. Mazkur maqola asarda aks etgan qadriyatlarni tahlil qilish bilan birga, o'zbek adabiyotida tarixiy obrazlar orqali ma'naviyatni yoritishning dolzarbligini ham ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: Imomi Moturidiy, ma'naviy qadriyatlar, e'tiqod, sabr, adolat, ilm, tarixiy roman, diniy tafakkur

Аннотация

В данной статье рассматриваются духовные ценности, отражённые в романе Лукмона Бурхана «Имам Мотуриди», их художественная интерпретация и значение в историческом контексте. Через образ великого исламского теолога IX–X веков Абу Мансура Матуриди автор глубоко анализирует вопросы религии, науки, веры и человечности. Исторические события органично переплетаются с современным эстетическим восприятием, создавая прочный мост между прошлым и настоящим. Особое